

РОЛЬ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Шевель А.О. (м. Глухів)

Анотації

Стаття присвячена проблемі формування екологічної культури в системі освіти України; визначено стан екологічної освіти в Україні на сучасному етапі, її компоненти, цілі, пріоритети, перспективи розвитку; сформульовано цілісну еколого-освітню модель та основні напрями розвитку екологічної освіти; розроблена концепція екологічної освіти, в якій представлена еколого-освітня модель підготовки фахівця.

The article is devoted to the problem of forming of ecological culture in the system of formation of Ukraine; the author defines the ecological education of Ukraine on the modern stage, its components, aims, priorities, prospects of development; an integral ecological-educative model and basic directions of development of ecological education are formulated; the author develops conception of ecological education, in which the ecological-educative model of preparation of specialist is presented.

Ключові слова

УКРАЇНА, ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА, ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА, КОНЦЕПЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ, ЕКОЛОГО-ОСВІТНЯ МОДЕЛЬ

Вступ

Людський вплив на природне середовище з кожним роком стає все більш відчутним і в багатьох випадках його дія перебільшує значення природних змін. Безліч локальних антропогенних дій різної інтенсивності, впливаючи на кругообігові природні процеси, призводять до глобальних змін на планеті.

Разом з тим досвід багатьох країн (Канади, Японії, Швеції та інших) свідчить про можливість покращити стан навколишнього середовища в окремому регіоні, що також позитивно впливає і на глобальні процеси. Екологічна політика цих країн базується на таких принципах:

- ґрунтування практичної діяльності на найновіших досягненнях науки і технології;
- виділення на природоохоронну діяльність необхідних матеріально-фінансових ресурсів;
- динамічне правове екологічне забезпечення;
- раціональне поєднання примусових, економічних та моральних важелів у системі управління природоохоронною діяльністю;
- високий рівень екологічної культури населення;
- активна участь громадськості в природоохоронній діяльності.

Перелічені умови тісно взаємопов'язані, тому вирішення екологічних проблем можливе лише за умов забезпечення одночасного їх дотримання.

Мета статті:

- показати шляхи і напрямки формування екологічної культури;
- розкрити стан екологічної освіти в Україні;
- сформулювати цілісну освітньо-екологічну модель підготовки фахівця.

Обговорення проблеми

У зв'язку з важким економічним становищем Україна не має можливості виділяти на природоохоронні заходи необхідну кількість матеріально-фінансових ресурсів. Тому вважається, що екологічні проблеми можуть почекати кращих часів. Така політика хибна і призведе в недалекому майбутньому до тяжких наслідків. Тому необхідні термінові зміни в державній стратегії щодо природного навколишнього середовища. Значні кошти на першому етапі реалізації змін не потрібні. Річ у тім, що необхідність одночасного виконання перелічених принципів екологічної державної політики не означає, що на кожному етапі її реалізації всім принципам необхідно приділяти однакову увагу. Деякі потребують більше часу і менше матеріальних витрат, інші – навпаки. Тому зараз у першу чергу треба приділити головну увагу тому, на що необхідно найбільше часу. А це, як відомо, проблеми не матеріальні, а духовні. Треба багато часу і виховної роботи, щоб змінити екологічну культуру людей, психологію їхньої поведінки, ставлення до себе і до довкілля. Без корінного підвищення екологічної культури усіх верств населення неможливо сподіватися на позитивні зміни в навколишньому природному середовищі навіть при використанні значних матеріальних ресурсів.

Культура взагалі й екологічна, зокрема, залежить від багатьох чинників, серед яких одним із головних є екологічна освіта.

Роль освіти у формуванні екологічної культури важко переоцінити. Як зазначив відомий італійський еколог А. Траверсо, «У міру того, як наше розуміння взаємовідносин діяльності людини і проблем навколишнього середовища поглиблюється, основні принципи освіти в галузі оточуючого середовища, якщо вони правильно вироблені, можуть цілком стати тим ядром, навколо якого формуватиметься майбутня стратегія суспільної освіти, вона сформує громадян світу з новим світоглядом, з новими настроями, які більше відповідатимуть потребам людства і природи» [7, с. 179].

Система освіти України нині переживає глибокі процеси реформування, становлення, модернізації, як і все українське суспільство. Це закономірний стан змін, результат минулих помилок, прорахунків. Ера розбудови соціалізму і комунізму пронеслася на наших теренах кривавою грозою, а «подарована» незалежність перетворилася на роки люмпенізації і жебрацтва. Феномен втрати значного економічного та освітянського потенціалу, який мала Україна напередодні самостійності, чекає серйозних і об'єктивних досліджень, але разом з подіями у Чорнобилі вони принесли для держави величезні збитки. Україна посіла одне з найостанніших місць у світі за доходами з кожного жителя, обсяг валового національного продукту катастрофічно

впав, зросло хижацьке розграбування матеріальних цінностей, природних ресурсів, тоталітарний атеїстичний простір заповнили майже сто релігійних конфесій, наукові установи втратили державне фінансування, провідних спеціалістів, талановита молодь і тисячі безробітних нині експортуються у розвинені країни світу, де як дешева робоча сила підтримують могутність багатих держав. Такою виявилася ціна «дарованої» незалежності, що підтвердило дію четвертого екологічного закону Гаррі Коммонера: нічого не дається даром і за все треба платити.

У пам'яті старшого покоління ще живі дні, коли вищі навчальні заклади (ВНЗ) були віддані у жертву партійних бажань і світових революційних претензій. Навчання починалося з вивчення історії КПРС і закінчувалося державним іспитом з наукового комунізму. Студенти різних спеціальностей і курсів вважали себе членами «гуртків» при кафедрах тодішніх суспільно-політичних наук, а відсутність червоного партквитка різко обмежувала можливості фахового зростання найталановитішого інженера чи науковця. На очах будувалися наука і культура без віри, серця, екологічної душі і ми були свідками та очевидцями їх кризи, безсилля, краху. Завзята впертість політичних лідерів призвела до втрати темпів розвитку інформатики, генетики, майже всіх прикладних наукових досліджень, освоєння нових перспективних галузей виробництва. Сьогодні ми переконалися на відстані часу і досвіду, що суспільство, яке будується за розрахунками «холодного розуму» і не може бути життєздатним через протиріччя з природними екологічними принципами.

У національній державній програмі «Освіта. Україна XXI ст.» було проголошено нову парадигму в галузі освіти, зокрема вищої, та стратегічні напрями освітянської політики держави. В основу покладена теза: через освіту проходять усі, тобто освіта і суспільство невід'ємні; суспільство живе і розвивається так, як вчиться, а навчається так, як бажає жити. Виходить, освіта моделює майбутнє, яке стане екологічним, якщо велика увага приділятиметься екологічній культурі і свідомості, інформованості людей про екологічну ситуацію в світі, регіоні, на місці проживання, обізнаності з можливими шляхами вирішення екологічних проблем, з концептуальними підходами до збереження біосфери і цивілізації.

На жаль, після прийняття Державної програми не відбулося очікуваних змін в освітній політиці: зберігається централізований адміністративний контроль за змістом освіти, продовжується втручання держави в управління навчальними закладами, в системі освіти залишилося багато старого, непридатного в сьогоденних умовах інтенсифікації знань, умінь, навичок. Відсутні належне оснащення навчального процесу, інтегрована і адаптована схема його подачі, зв'язок з потребами реалій буття. Архаїчними лишаються відносини між викладачем і студентом, а співвідношення між ними дорівнюють, як правило, 1:10-20, тоді як багато університетів світу тримають цей

показник на позначці 1:1. Замість упровадження серйозних розробок система вищої освіти часто дублює підходи середньої школи з метою ліквідації розбіжностей у програмі та недоліків останньої, концентруючи увагу на зароблянні грошей для ВНЗ через підготовчі курси, факультети доуніверситетської підготовки. Впродовж більш ніж десятиліття нашої незалежності зовнішній світ динамічно розвивався, опрацьовуючи глибинні та органічні перетворення переходу від індустріального до інформаційного суспільства. Світова система освіти, основні її засади істотно перебудувалися і далі реформуються у бік відповідності до попиту ринків праці. Величезна підтримка з боку урядів провідних країн дає змогу закладам освіти швидко та ефективно оновлювати навчальну технічну і методологічну бази, активно вдосконалювати навчальний процес, розширювати і модернізувати наукову фундаментальну підготовку. Натомість в Україні стан освіти і довкілля діагностується як кризовий, нагадуючи про невтішні наслідки відомих революційних подій. Складається враження, що держава не зацікавлена в інтелектуальному розвитку нації; різко знизилась суспільна цінність освіти; розірвано її потужний зв'язок з наукою, а остання навіть втратила свої провідні та спрямовуючі функції [5, с.20].

На жаль, загальні негативні тенденції в системі освіти України є критичними у галузі екологічної освіти. Система екологічної освіти в Україні продовжує бути фрагментарною (несистематизованою), слабкою концептуально, декларативною, а, отже, неефективною. Екологічні питання погано вписуються в систему ринкових відносин, оскільки ринок – один із засобів стимулювання потреб, а головне – їхнього задоволення. Екологічний світогляд орієнтований на інші цінності – життя людини у чистому середовищі, збереження усіх форм життя. Критична ситуація в галузі екологічної освіти пояснюється такими причинами, як багаторічне панування споживацького ставлення до природи; незнання та руйнування народних традицій раціонального природокористування; недооцінка екологічних знань у системі освіти; низький рівень впровадження у практику досягнень педагогічної науки; слабе матеріально-технічне і методичне забезпечення навчально-виховного процесу [3, с.120].

Екологічна освіта, за визначенням О. Салтовського, це психолого-педагогічний процес впливу на людину, метою якого є формування теоретичного рівня екологічної свідомості, що в систематизованому вигляді відображає різноманітні сторони єдності світу, закономірності діалектичної єдності суспільства та природи, певних знань та практичних навичок раціонального природокористування. Специфіка такого виду освіти полягає в тому, що вона повинна базуватися на принципі «випереджаючого відображення». Тобто у свідомості людини має відбуватися постійна оцінка можливих наслідків втручання в природу як безпосередніх, так і майбутніх. Екологічна освіта покликана допомогти людині усвідомити причини можливих екологічних змін, підказати шлях їх попередження. Філософія виживання людства спонукає будувати освітній процес з урахуванням загрози для довкілля [6, с. 178].

Крисаченко В.С. наголошує на тому, що екологічна освіта постає не як самоціль, а як вирішальний засіб формування екологічної культури людини, яка має два основні виміри: з одного боку, – це сукупність певних дій, технологій освоєння людиною природи, які забезпечують та уможливають саме її існування, з другого – це теоретична галузь знань про місце людини в біосфері як істоти діяльної, організуючої її системи, як вирішального чинника їхнього розвитку. Таким чином, екологічна культура є цілепокладаючою діяльністю людини (включаючи і наслідки такої діяльності), спрямованою на організацію та трансформацію природного світу (його об'єктів та процесів) відповідно до власних потреб та вимірів.

Подібна орієнтація дозволяє зробити висновок, що екологічна освіта повинна мати як цілісний, так і діяльнісний характер. Будь-яка людина живе не в абстрактному, а конкретному етно-екологічному світі, де, наприклад, «і лани широкополі, і Дніпро, і кручі», тобто об'єкти як культурної, так і природної данності мають свою цінність, у тому числі і духовну. Тому така освіта має бути закорінена у традиційній цінності народу, у його моральні підвалини ставлення до природи та інших людей. Але будь-яка людина не просто існує, але й діє, працює, творить, мислить тощо. Тому ставлення людини до довкілля є діяльністю, що визначає потужну орієнтацію екологічної освіти на таку її форму, яка б виховувала поважне, шановне ставлення людини до інших людей, і до природи. У такій ціннісній та діяльнісній орієнтації екологічна освіта спроможна як зберегти традиційну екологічну культуру власного народу, так і запозичити здобутки на цьому терені з-поза меж України. Досвід багатьох країн, наприклад, Японії, Австрії та ін. засвідчує реальність та продуктивність такого підходу [3, с. 508].

Питанням екологічної освіти присвячені праці філософів: О.Галєєва, Е.Гірусова, В.Липицького, М.Кисельова, В.Крисаченко, М.Курка, Г.Платонова, О.Салтовського та ін., педагогів – А.Захлібного, І.Зверєва, О.Плахотніка, Є.Сластеліної, І.Суравегіна та ін.

З метою удосконалення екологічної освіти нерідко звертаються до концепцій «виховання на природі» як джерела натхнення, пізнання і майстерності (Демокрит, Аристотель, А.Дюрер, Л.Альберті, А.Баумгартен, І.Вінкельман, Й.Гердер), до педагогічних шкіл «натуралістичного виховання» - Я.Коменського, Ж.Руссо, І.Песталоцці, А.Дістервега, К.Ушинського, В.Сухомлинського.

Розробці цілей, завдань, принципів і перспектив розвитку екологічної освіти присвячені праці І. Зверєва, який сформулював ряд загальнопедагогічних принципів: єдність екологічної освіти з політехнічною, врахування міжпредметних зв'язків, опора на краєзнавчі матеріали, науковість і доступність екологічного матеріалу, що вивчається.

А.Захлібний у своїх працях подає аналіз змісту екологічної освіти в середній школі і обґрунтовані педагогічні умови реалізації цієї системи. При визначенні змісту природоохоронної освіти він, спираючись на

теорію діяльності людини, виокремлює три основні групи проблем у взаємодії суспільства і природи: екологічну, культурно-соціальну й економічну. Виділяються також чотири основні компоненти змісту природоохоронної освіти: 1) система знань про природу, суспільство, принципи природокористування, про результати взаємодії суспільства і природи, шляхи оптимізації цієї взаємодії; 2) система загальних інтелектуальних і практичних навичок і вмінь природоохоронного характеру; 3) досвід творчої діяльності у вивченні та практичній участі в охороні природного оточення; 4) система норм, які виявляються в оцінко-емоційному ставленні до природного середовища. Педагогічними умовами реалізації екологічної освіти є організація певної емоційно-вольової діяльності учнів у виборі моральних установок, які відповідають суспільним цілям [7, с. 182].

Екологічна освіта повинна:

1) розглядати навколишнє середовище в усій його повноті - природним і створеним людиною, технологічним і соціально-екологічним, політичним, культурно-історичним, моральним, естетичним;

2) бути тривалим процесом, тобто починатися в дошкільному віці і продовжуватися на всіх стадіях формальної і неформальної освіти;

3) бути міждисциплінарною за своєю суттю, включати спеціальний зміст у кожний навчальний предмет, створюючи можливість формування цілісної збалансованої перспективи;

4) вивчати головні проблеми навколишнього середовища з урахуванням місцевих, національних, регіональних і міжнародних точок зору, щоб отримати знання про умови навколишнього середовища в інших географічних регіонах;

5) зосереджуватися на поточних і можливих ситуаціях навколишнього середовища, одночасно беручи до уваги історичну перспективу;

6) роз'яснювати значення та необхідність місцевого, національного і міжнародного співробітництва в запобіганні і вирішенні проблем довкілля;

7) докладно висвітлювати різні аспекти навколишнього середовища в процесі соціально-економічного планування і розвитку;

8) надати можливість населенню застосовувати свої знання і досвід у плануванні, прийнятті рішень і визначенні наслідків;

9) відносити аспекти чутливості навколишнього середовища і знання його, навчання навичок вирішення проблем і роз'яснення цінностей до будь-якої вікової групи, але надавати особливого значення розвитку розуміння чутливості навколишнього середовища в учнів у ранньому віці і найбільш наближено до місця навчання;

10) допомагати учням визначати ознаки виникнення проблем навколишнього середовища, а також вивчати окремі реальні його проблеми;

11) вирішувати проблеми навколишнього середовища і в цьому зв'язку - необхідність розвитку критичного мислення і набуття навичок вирішення проблем, що з'являються;

12) використовувати різноманітність навколишнього середовища, що вивчається, і широкий набір методичних прийомів для навчання, засвоєння знань про довкілля, почерпнутих з нього, приділяючи належну увагу практичній діяльності і вивченню досвіду з перших рук.

На основі провідних принципів екологічної освіти визначено її цілі. Це передусім - дати можливість людині зрозуміти складний характер навколишнього середовища, яке є результатом взаємодії його біологічних, фізичних, соціальних, економічних і культурних чинників, сприяти усвідомленню важливості навколишнього середовища для економічного, соціального і культурного розвитку [7, с. 180].

Широке розуміння необхідності екологічної освіти і виховання почало приходити після здобуття незалежності України. У цей період прийшло розуміння необхідності розробки концепції екологічної освіти, над якою у 1991 - 1996 рр. плідно працювала плеяда українських науковців - Г.Білявський, В.Боголюбов, В.Бровдій, А.Волкова, В.Замостян, П.Івончик, В.Кучерявий, К.Левківський, В.Навроцький, В.Некос, Н.Пустовіт, Ю.Саталкін, Т.Сафранов, Р.Синельщиков, С.Степаненко, Н.Тимошенко, В.Шевчук.

З урахуванням подальшого державного розвитку екологічної політики, основних положень Національної доктрини розвитку освіти у XXI ст. та стратегії сталого розвитку України, рішенням колегії Міністерства освіти і науки від 20.12.2001 р. була затверджена «Концепція екологічної освіти України». Концепція враховує сучасний стан і перспективи розвитку суспільного знання, спрямованого на перебудову змісту освіти відповідно до вимог часу, на формування екологічної культури як складової системи національного і громадського виховання усіх верств населення.

Враховано міжнародні вимоги щодо гармонійного та екологічно безпечного розвитку, який є основою екологічної освіти.

Концепція екологічної освіти як елемент стратегії гармонійного розвитку держави, набула важливого і актуального значення. Вона є на сьогодні пріоритетним державним документом, оскільки спрямована на подолання болючих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України: на кожного жителя припадає 150 кг токсичних речовин, близько 100м³ забруднених стічних вод, радіонуклідами вражено 12% орної землі, починаючи з 1991 р. кількість померлих перевищує кількість народжених, чисельність населення зменшується щороку майже на 1%. У таких умовах, щоб вижити в повному розумінні цього слова, нам вкрай необхідна екологічна просвіта всього населення, підготовка фахівців-екологів для всіх народногосподарських галузей рівнів, регіонів, держави загалом, формування екологічної культури суспільства, виховання громадян з цілісним екологічним світоглядом і високим рівнем екологічної свідомості.

Серед чинників, які негативно впливають на результати навчально-виховного процесу з екологічної освіти в Україні, слід назвати такі:

- недостатність самих знань про механізми функціонування біосфери, щоб управляти ними, чітко уявляти всі наслідки застосування потужних засобів впливу на природу;
- відсутність єдиної екологічної концепції, яку можна було б запропонувати для вивчення;
- невирішеність проблем підготовки педагогічних кадрів з екології у вищих навчальних закладах;
- питання екології недостатньо і відособлено відображені в навчальних програмах і не тільки гуманітарного циклу, неповно розкривають суть взаємозв'язку людської діяльності і природи.

Висновки

Виходячи з вищезазначеного, ми вважаємо, що, оскільки сучасна екологічна ситуація в Україні є надзвичайно небезпечною, освіта в державі потребує негайних дій у напрямі докорінного реформування системи екологічної освіти в цілому. Ефективний розвиток екологічної культури може бути реалізований лише через цілісну освітньо-виховну систему на основі принципово нової, ніж це має місце сьогодні, цілісної еколого-освітньої моделі. Така модель має бути позбавлена світоглядних і методологічних хиб, характерних для існуючих екологічних концепцій, програм і схем.

Складовими такої моделі повинні бути:

1) розвиток та підвищення екологічної культури і освіти всіх верств населення. Особливої уваги потребує підготовка фахівців-екологів, здатних професійно сприяти екологізації промислових виробництв, транспорту, містобудуванню, впровадженню екологічного моніторингу, розвитку екологічного менеджменту.

2) всебічна освіта на базі різних систем світосприйняття та їх раціонального використання в ім'я максимальної самореалізації особистості, тобто освіта повинна навчати головному і найважливішому - як реалізувати себе у житті.

3) закріплення у суспільстві усвідомлення того, що природні багатства не безмежні. Сучасне суспільство не має права жити за рахунок майбутніх поколінь. Як відмітив Антуан де Сент-Екзюпері, «Ми не отримуємо у спадщину Землю від пращурів, ми отримуємо її в борг від наших дітей!», тобто повинна відбуватися «Екологізація» суспільної свідомості засобами виховання та освіти, що створює сприятливі передумови для успішної програми стійкого екологічного розвитку в Україні.

4) формування гідної екологічної культури фахівцями-екологами, висококваліфікованими спеціалістами Нового покоління з найсучаснішими міждисциплінарними знаннями, неординарним мисленням, широкою практичною підготовкою. Вони повинні бути здатними до швидкої перебудови і пристосування в умовах постійно змінюваних завдань і умов праці, для яких бажана перевага

загальноосвітньої компоненти. Україна здатна і повинна знайти своє місце у світовому екологічному просторі, спираючись на кваліфіковані і талановиті кадри з новим екологічно-планетарним мисленням, заснованим на найсучасніших досягненнях інтегрально-наукового простору.

Перспективи подальшого наукового дослідження

- формування концепції екологічної культури і екологічної освіти;
- визначення основних напрямів оптимізації екологічної освіти.

Джерела

1. Концепція екологічної освіти України. Затверджена рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України протокол № 13/6-19 від 20.12.2001р.
2. Погляд громадськості: Екологічна політика в Україні. Матеріали Першої всеукраїнської конференції екологічної громадськості (Київ 15-16 грудня 2000 року). – К.: Інфотерра, 2001. Гербільський Л., Коробкін Ю. Екоосвіта як напрям реалізації та вдосконалення екологічної політики України. с.183
3. Крисаченко В.С., Хилько М.І. Екологія. Культура. Політика: концептуальні засади сучасного розвитку. – К.: Знання, 2001.
4. Пріоритети національної стратегії збалансованого (сталого) розвитку України: погляд НУО. – К, 2003.
5. Саєнко Т.В. Екологічна освіта в Україні – досягнення і перспективи// Екологічний вісник. - 2004. - №5. - С.20
6. Салтовський О.І. Основи соціальної екології: курс лекцій. – К.: МАУП, 1997.
7. Толстоухов А.В., Хилько М.І. Екобезпечний розвиток: пошуки стратегем. – К.: Знання України, 2001.
8. Федоренко О.І., Тимочко Т.В., Ткач В.Н. Питання екологічного виховання та освіти населення// Екологічний вісник. – 2005. - №3. - С.16.

Стаття надійшла 13.05.2008 р.